

SHULE YA UPILI YA MARANDA

MUJARABU WA MUHULA WA KWANZA 2023

KIDATO CHA NNE

102/2

KISWAHILI (LUGHA)

Karatasi ya 2

MACHI 2023 – Saa: 2½

Jina : Namba ya Usajili:

Mkondo: Sahihi ya mtahiniwa: Tarehe:/03/2023.

Maagizo

- Andika jina lako na namba yako katika nafasi ulizoachiwa hapo juu.
- Tia sahihi yako na tarehe ya mtihani katika nafasi ulizoachiwa hapo juu.
- Jibu maswali yote. Andika majibu yako katika nafasi zilizoachwa katika kijitabu hiki cha maswali.
- Karatasi hii ina kurasa 12 zilizopigwa chapa.
- Watahiniwa ni lazima wahakikishe kwamba kurasa zote za karatasi hii zimepigwa chapa sawasawa na kuwa maswali yote yamo.

Kwa matumizi ya mtahini pekee

SWALI	UPEO	ALAMA
1	15	
2	15	
3	40	
4	10	
	JUMLA	

Soma taarifa ifuatayo kisha ujibu maswali.

Mbuga ya Ziwa Nakuru, sasa limesafishwa katika mojawapo ya juhudi za kukabiliana na maji taka yanayoingia mbugani. Wasimamizi wa mbuga walitumia huduma za vijana wasiokuwa na ajita kutoka mitaa ya Bondeni, Kivumbini, Lake view Freearea na Flamingo kusafisha mito inayobeba uchafu huo.

Vibarua walizoa jumla ya tani 1.5, na baadaye tani 4.2 idadi inayofikisha zaidi ya tani 6.0 kwa siku mbili mfululizo. Hili linaashiria jinsi kina cha uchafuzi wa mazingira kwenye ziwa Nakuru umeshamiri, na baadhi ya wafanyikazi wanaona litajwe kuwa janga la kitaifa linalokodolea macho mbuga nyingi humu nchini.

Shughuli hiyo ilivutia hisia mseto huku maswali mengi kuliko majibu yakiibuka, endapo KWS ina bajeti ya kung'arisha mbuga za wanyama.

Akizungumza na *Taifa Leo*, mwangalizi wa utalii kutoka ~~kutoka~~ mbuga ya wanyama ya Ziwa Nakuru Bw Sirman Kioko, alisema maji taka yamekuwa yakiingia kwenye mbuga kutokana na miundo msingi duni. Aliongezea kuwa maisha ya wanyama hasa simba, nyati, vifaru, uchui, mviboko na flamingo yalikuwa hatarini kwa sababu ya maji taka yalikuwa yamebadili mkondo na kupenyeza kwenye mbuga.

Miaka mitano iliyopita mbuga ya Nakuru ilikuwa na idadi kubwa ya ndege aina ya heroe, lakini sasa wamebakia 200 tu. Hali hii itazidi kuwa mbaya, endapo idara husika haitaweka mikakati ya kutafuta suluhu la kudumu kwa wanyama pori wanaozidi kuangamia. Aidha uchafuzi katika ziwa Nakuru umefanya ndege kuhamia ziwa Bogoria ambapo inaaminika angalau chakula ni tele.

“Tunakubali kuwa gharama ya kusafisha mbuga ni kubwa, lakini pia tunaomba umma kupunguza matumizi ya mifuko ya plastiki inayoziba njia za maji,” alisema.

Pia aliongezea kuwa ni jukumu la mbuga kusafisha mazingira ya wanyama, lakini baraza la mji wa Nakuru pia lina nafasi kubwa ya kuhakikisha makazi ya watu ni safi, kwa kuzoa taka ipasavyo. Anaona kuna utepetevu mkubwa kutoka kwa usimamizi wa mazingira NEMA, wanaostahili kuweka sheria kali za kukabiliana na wale wanaoharibu mazingira.

Aliongezea kuwa baraza la kusimamia huduma za wanyama pori (KWS), halina bajeti ya kusafisha mbuga na ndio sababu waliwaajiri vibarua saba kuendesha shughuli hiyo ya siku tatu. Uchafuzi wa mito inayoingia ziwa Nakuru hutokea msimu wa mvua ambapo maji hufurika na kusomba taka kutoka kwenye makazi ya watu.

Wanyama wanaovutia watalii kama vile Nyati hupata maradhi pindi wanapokunywa maji chafu, yaliyochanganyika na mifuko ya plastiki. Licha ya KWS kumiliki kituo cha kufanyia utafiti aina ya maradhi mbalimbali yanayokabili wanyama bado hawajafanikiwa kwa asilimia kubwa kuyazuia.

Hili linajiri siku moja tu baada ya wakazi wa mtaa wa Bondeni kuandamana barabarani wakilalamikia, ongezeko la kiwango cha takataka kwenye makazi ya watu.

(Imenukuliwa kutoka kwa Gazeti la Taifa Leo)

Maswali

a) Ipe taarifa hii kichwa mwafaka.

(alama 1)

Mazingira
Mibuga za Wanyama

b) Eleza sababu zinazofanya Ziwa Nakuru kuchafuka.

(alama 2)

- Miundo misingi duni
- Matumizi ya mifuko ya plastiki inayoziba njia za maji
- Ukoefu wa bajeti ya kusafisha mbuga za wanyama
- Utepetoxy kutoka kwa wasimamizi wa Mazingira NEMA
- Kutokuwasibika kwa wafanyikazi, kuhakikisha makazi ya wanyama ni safi

c) Ni nini madhara ya kuchafuliwa kwa Ziwa Nakuru?

(alama 4)

- Maisha ya wanyama kuwa hatami na hata kufanyia
- Ndege kutamia ziwa Bogoria kutafuta chakula
- Idadi kubwa ya ndege kudidimika, kupungua
- Wanyama pori kuzidi kuangamia
- Wanyama wanaovutia watalii K.V Nyati hupata maradhi pindi wanapokunywa maji chafu

d) Eleza vizingiti vinavyofanya ziwa hili kuendelea kuchafuliwa.

(alama 2)

- Misimu ya mvua ambapo maji hufika na kusomba taka kutoka kwenye makazi ya watu
- Utepetoxy mkubwa kutoka kwa usimamizi wa Mazingira

— Kuweka Mikakati Imara ya Kustughulikia Mafuniko.

- e) Toa mapendekezo yanayoweza kusaidia kumaliza uchafuzi wa Ziwa Nakuru kulingana na taarifa hii. (alama 4)

— Usimamizi wa Mazingira NEMA, kuweka sheria kali za kukabiliang na wale wanaoharisha Mazingira.

— Kufahamisha umma kutotepa Mifuko ya Plastiki Ovyo na athari za Mifuko hio.

— Kuhakikisha Makazi ya watu ni Safi, kwa kuzoa taka. ~~Pharasa (kasi) kuweka bajeti ya~~

- f) Eleza maana ya maneno haya kama yaliyotumika katika taarifa. (alama 2)

a. Kupenyeza

b. Utepetevu

2. MUHTASARI

Soma Makala yafuatayo kisha ujibu maswali.

Mwana wa Adamu ni kiumbe cha ajabu! Ni kiumbe kilichopewa uwezo wa kuhodhi na kumiliki kila kitu; kiumbe kilichopewa akili na maarifa fuvu tele ili kuratibu shughuli na mambo; kiumbe kilichopewa uwezo wa kuwasiliana na kutumia sauti nasibu ili kuwa na urari na muwala; kiumbe kilichopewa uwezo wa kufaidi viumbe wengine kwa njia mbalimbali na jumla jamala; hichi ndicho kiumbe kilichopewa idhini maalum ya kuzaana na kujaza dunia. Huyu ndiye mwana wa mama Hawa ambaye sasa amegeuka ndovu kumla mwanawe.

Kwa sababu ya bongo alizonazo, binadamu ana uwezo wa kutumia teknolojia kwa manufaa yake na ithibati zipo tele. Binadamu ametumia nyambizi kuzuru chini ya bahari; amefika mwezini; amevumbua mangala; amevumbua uyoka; amevumbua tarakilishi na sasa shughuli zake ni za kutandaridhi. Mwenyewe yuasema kuwa dunia yake imekuwa kitongoji katika muumano huu.

Chambacho wavyele, akili nyingi huondoa maarifa. Binadamu amekuwa dubwana linalojenga kushoto na kubomoa kulia na tuna sababu ya kulisoza dubwana hili kidole. Rabana ndiye msanii asiye mfanowe kwani aliisawiri dunia kwa kila lililo jema kwa siku sita mtawalia na kumpa binadamu mazingira murua. Rabuka akaona yote yalikuwa mema na mazuri; akamwambia binadamu, "Haya, twende kazi!"

Viwanda vya binadamu vinatiririsha maji-taka ovyo hadi mitoni, maziwani na baharini na matokeo yamekuwa ni vifo vya viumbe vya majini kama samaki ambavyo ni urithi aliyopewa na

muumba. Hakuna kiumbe kinachoweza kustahimili Maisha bila maji safi. Maji yote sasa yametiwa sum na binadamu kwa sababu ya 'maendeleo' yake. Joshi kutoka katika viwanda vivyo hivyo nalo limehasiri ukanda wa ozoni ambao sasa umeruhusu jua kutuhasiri kwa joto kali mno. Siku hizi inasemekana kuwa kuna mvua ya asidi inayonyesha katika baadhi ya sehemu za dunia na kuleta mdhara makubwa. Labda hata mabahari yamekasirika kwa sababu hivi majuzi katika kile kilichoitwa 'tsunami' bahari lilihamia nchi kavu na kusomba maelfu ya binadamu na kuwameza wazima wazima. Vimbunga navyo vimetokea kwa wingi. Wataalamu wanasema kuwa viwango vya miyeyuko vitazidi kwa sababu ya joto na kiwango cha maji kitazidi pia. Binadamu atatorokea wapi?

Idadi ya binadamu imezidi hadi kiasi asichoweza kukishughulikia kwa sababu anaijaza kwa sababu anadai kuwa aliruhusiwa kuijaza. Hii ni Imani potovu. Anasahau kuwa alipewa ubongo wa kuwaza na kuwazua kabla ya kufanya chochote. Dhiki, maradhi na ufukara zimehamia kwa binadamu na kumtia kiwewe.

Binadamu amefyeka misitu kwa kutaka makao, mashamba, mbaao, makaa, ujenzi wa nyumba na barabara na mahitaji mengine mengi. Wanyama wamefurushwa na wengi kuangamia kwa sababu ya ukosefu wa chakula na wengine kushindwa kuhimili mabadiliko katika mazingira. Chemchemi za maji zimekauka nalo jangwa limeanza kutuzuru kwa kasi inayotisha. kazi ya binadamu imekuwa ya kusukia Kamba motoni. Itambidi aanze kujenga kwa matofali ya barafu.

MASWALI

(a) Jadili jinsi binadamu anaweza kutumia uwezo wake vizuri.

(alama 6)

Matayarisho

- i) Kuyatiba virukshali na mamb.
- ii) Kuwasiliana na kutumia sasi nariba ili kuwas na ukari na mwala.
- iii) Kuyafidi viumbe wengine kwa njia mbalimbali.
- iv) Kuzasaa na kujaza dunia.
- v) Kutumia teknolojia kwa manufaa yake.

- i) Viwanda ya binadamu vinatiririsha maji-toka maziwani na beharini na kusababisha rifo vya vumbi vya majini.
- ii) Masihi kutoka viwandani limehasiri ukanda wa Ozoni ambao umeleta jua kali linalosababisha joto kali.
- iii) Mrua ya aidi inayonyesha katika jehemu nyingi inaleta madhara makubwa.
- iv) Bahan ilihamis nchi Kary na kusamba maelfu ya binadamu.
- v) Kimbunga nayo rimetoka kwa wingi.
- vi) Viwango vya mijeuko na maji yatazidi kwa sababu ya joto.
- vii) Maradi na ufukuru zimehamia kwa binadamu kwa sababu ya idadi yao kuongezeka.
- viii) Binadamu amefyeka mityo hingo bari kuwafunsha wanyama kwa kukoswa chakula na kushindwa kutimili mabadiliko katika mazingira.
- ix) Chemchemi za maji zimekuka nalo jangwa limeanza kutuzuru kwa kasi.

Jibu

M

$$a = 05$$

$$b = 08$$

$$ut = 02$$

$$\hline 15$$

3. SARUFI

- (a) Linganua kwa namna mbili sauti /e/ na /a/ (alama 2)
- 1a1 hutamkwa kati ya ulimi ithali 1/0*
- 1e1 hutamkwa mbele ya ulimi*
- 1e1 hutamkwa kati ya ulimi ithali 1a1 1/0*
- hutamkwa chini ya ulimi*
- (b) Andika neno lenye vipengele vinavyofuata vya kisarufi – kikanushi, ngeli, wakati, kitendwa, mzizi na kiishio. (alama 2)
- hozikumpita (kadiria) 2/0*
- (c) Tumia kitenzi kishirikishi kipungufu bila kupoteza maana ya sentensi hii. (alama 2)
- Mwanafunzi mmoja angali analala bwenini
- (kadiria)*
- Mwanafunzi mmoja yu bwenini. 2/0*
- (d) Andika sentensi katika wakati usiodhihirika ukitumia nomino moja ya jamii. (alama 2)
- kadiria*
- Umali wati watu walekea shuleni. 2/0*
- (e) Tungia sentensi moja ukitumia neno ziara na maziara ili kubainisha maana zao. (alama 2)
- Katika ziara yao walienda kwenye maziara. 2/0*
- (kadiria)*
- (f) Eleza maana mbili zinazojitokeza katika sentensi hii. (alama 2)
- Wanakujua huku.

Wanakuja eneo hili (kamba) 1/0

Mahali kusikodhihirika (2x1)

(g) Ainisha sentensi zifuatazo kimuundo. (alama 2)

(i) Mimi sijaelewa kamwe somo hili.

Sahili 1/0

(iii) Watoto ambao walipotea juzi wamepatikana leo asubuhi.

Changamano 1/0

(h) Andika sentensi inayofuata katika usemi halisi ukianza na kihisishi cha dharau. (alama 3)
Mzee Anandwa alishangaa na kusema kuwa kijana huyo alikuwa amekuwa kaida kama Kirongwe.

Zii! Aka! Ebo! Ngo! Mawe! Kapi! Poko!

Ebo! Kijana huyo ni kaidi kama Kirongwe!

mzee Anandwa alisema. (Asipoanza na kihisishi cha dharau utuzwe 0). $\frac{1}{2} \times 6 = 3$

(i) Bainisha tofauti na usawa kati ya mofimu na viambishi. (alama 2)

Usawa

Zote huwa na maana kisanufi. 1/0

Tofauti

Katika viambishi, mzi ni sehemu ya viambishi

ihali. Katika mofimu, mzi ni sehemu ya mofimu. 1/0

(j) Ainisha vishazi katika sentensi, **Endapo ataniajika, nitamtembelea.** (alama 2)

~~Sikizi~~ Kishazi huru - nitamtembelea 1/0

Kishazi tegemezi - endapo ataniajika 1/0

(k) Tambua kiima, aina za shamirisho na chagizo katika sentensi hii. (alama 3)

Kimemletea taabu sana.

Kiima:

taabu sana 1/0

Shamirisho:

Kilendo -m-

1/0

Chagizo:

Sana

1/0

Andika umoja wa sentensi inayofuata katika hali yakinifu. (alama 2)

Kina mama wasingefika mapema fuoni, wasingewahi mashua.

Mama angefika mapema fuoni, angewahi mashua. *2/0*

(m) Tumia kivumishi cha a-unganifu katika sentensi ili kuleta dhana ya sifa. (alama 2)

Mtu wa hasira amefika hapa. *2/0*

(n) Tumia O rejeshi tamati. Mwanafunzi ambaye hufanikiwa ni yule ambaye hudurusu kwa makini. (alama 2)

Mwanafunzi afanikiwaye ni yule adurusuye kwa makini. *2/0*

(o) Bainisha matumizi ya 'KI' katika sentensi hii.

Seremala akiwasili leo atakuwa akitengeneza kiti cha kitoto chake.

- i) Ki - masharti* $\checkmark 1/2$
- ii) Ki - hali ya kuendelea* $\checkmark 1/2$
- iii) Kipatanishi cha nyeti* $\checkmark 1/2$
- iv) udogo* $\checkmark 1/2$ $1/2 \times 4 = 2.$

(p) Pambanua kwa michoro ya mstari sentensi inayofuata. Ikiwa atawasili mapema, atafungua mkutano

S - KN(S) + KT(T+N) *2/0*

(q) Onyesha na ueleze matumizi ya viwakifishi vifuatavyo.

Kibainishi

- Kudandishwa* $\checkmark 1/2$ *kwa heruji - N'shakuja*
- Shadda* $\checkmark 1/2$ *meza*
- Nzali* $\checkmark 1/2$ *ng'ombe*
- Ugupisho* $\checkmark 1/2$ *mejika*
- Kuandika miaka* $\checkmark 1/2$ *1/3*

12

Mkwaju /

Kutaja 1/2

Maelezo 1/2

Tarhi ✓ 5/6/2021

Kuandikwa akisoma 2/3

Kuonyesha au/ama

Kumbukumbu kumb. 1/2

(r) Tofautisha matumizi ya 'Ngali' katika tungo hizi.

(alama 2)

Mama angali mlimani

Otiende angalisoma kwa bidi angaliishi maisha mema.

i) Kitendo bado kinaendelea

ii) Masharti / hakuna uwerekeno

(s) Mkwezi hupanda miti mkutubi ✓ 1/2 hufanya kazi maktabani, mpanzi

hupanda mbegu ✓ 1/2 kandawali ✓ 1/2 huendesha gari la moshi na

mpagazi huseba megu ✓ 1/2

(alama 2)

4. ISIMUJAMII (ALAMA 10)

... Bwana Spika, ninaomba kufahamishwa kwa nini Waziri wa Biashara ameshindwa kuchukua hatua kukomesha uuzaji wa vileo hatari kwa watoto wa shule.

(a) i) Kwa kutolea mfano taja sajili iliyodokezwa hapo juu. (alama 2)

Sajili ya bungeni - Bwana Spika

ii) Fafanua sifa zozote ^{wake} tano za sajili inayorejelewa na maneno haya. (alama 2)

1. Uokozi - Spika

2. Lugha amrihi hutumika hasa na Spika

3. Lugha ya heshima na adabu hutumika kwa Naomba

4. Sertasi ndiye ndege ili kueleza mambo kikanuliza

5. Wakati mwingi kuna kukatizana kauli

6. Lugha ni ya kimdabalo

7. Huandikwa mifumo na kuhitubu

8. Kuna kuchanganya ndimi/mambo ili kujieleza vizuri

9. Matumizi ya ishara lugha/viziada lugha

10. Hutaja vija-ga mbalimbali ya sheria

11. Lugha ya jamii/elezi - kutoa maelezo ya kina

12. Msanisi maalum k.v msuada

13. Uandaji wa kauli julani.

14. Mbinu machimo wa kuandikwa na kuandikwa marumizi

04